

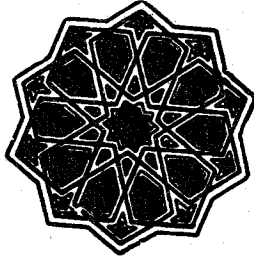

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

EMEVÎ İKTİDARININ DEVAMINDA SAKÎF KABİLESİNİN ROLÜ

Doç Dr. İrfan AYCAN

GİRİŞ

Cahiliyye çağında Hicaz'da yaşayan Arap kabileleri arasında meydana gelen ficar savaşları, genelde Mekke ve Taif'te yaşayan kabileler arasında cereyan ediyordu. Kureyş ve müttefikleri ile Havâzîn ve müttefikleri arasında vukû bulan bu savaşların bir özelliği de Araplar tarafından bir barış mevsimi ilan edilerek, savaşılması haram olan Zilkaade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında yapılmasıydı. Arapların bu dört ayda savaşılmamasını istemelerinin temelinde, hac ibadetinin güven ve huzur içinde yapılması, Taif'e yaklaşık 10 mil uzaklıktaki UKAZ panayırında herkesin malımı güvenlice sergileyip satabilmesi, alış-veriş yapabilmesi ve yine herkesin savaş ve çekişmelerden uzak, rahat bir nefes alarak birbirlerinden emin olmayı istemeleri gibi sebepler yatmaktaydı.

Ancak cahiliyye döneminin son zamanlarında bu haram ayların ihlali çok sık oluyordu. Hatta dört sene içinde beş kez savaşıldığı dahi rivayet edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de gençliğinde bu savaşlardan bazılarında katılmıştır. Nahle, Şemta, Ablâ, Şirb ve Hureyre isimleriyle anılan bu savaşlarda Kureyş ve Kinâne ittifakının Taif'lilerin oluşturduğu ittifaka üstün geldiği görülür. Sadece Hureyre savaşında Havâzîn ve müttefikleri Kureyş ve müttefiklerini mağlub edebilmişlerdir. Aslında sürekli hale gelme istidadı gösteren bu savaşların önüne geçebilmek için tarafların sarfettiği gayretler de vardı. İşte en son ficar savaşı olan Hureyre'den sonra taraflar karşılıklı olarak intikam duygularından vazgeçerek barışa adım attılar ve ficar savaşlarına son verdiler¹.

Ficar savaşlarına son verilmesinden sonra karşılıklı olarak iki keşim arasında bir çok alanda işbirliği imkanı doğdu. Bu da aralarındaki barışın korunmasına ve devam etmesine önemli katkılarda bulundu.

1. İbn Abdîrabbîh, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 101-103 (Thk. Abdülmecid et-Terhîmî, I-IX, Beyrut 1987).

Mekkeliler ile Taifliler arasında gelişen ilişkiler neticesinde tüccar olan Kureyşliler, ziraatçı Taiflilerin ürettikleri mahsullerin hem tüketicisi hem de dış pazarlarda pazarlayıcısı oldular². Kureyşliler özellikle Sakîflileri aynı zamanda ticarî ortakları olarak yanlarına aldılar. Hicaz ve Hicaz dışı ticarî seferlere birlikte çıktılar³. Onlar arasında kültürel değerler ve dinî inanışlar bakımından da pek farklılık yoktu. Sakîfliler Taif'te bulunan lat putuna büyük önem vererek Mekke ve Medine'de bulunan putlara eşdeğer bir statü öngörüyorlardı⁴. Ekonomik, dinî ve sosyal meselelere aynı yaklaşımları yanında, onları karşılıklı olarak birbirlerine daha da yaklaştıran en önemli faktör, aralarında kan bağı kurmalarıydı. Kureyş'in tamamını kapsamakla birlikte Ümeyye oğullarıyla Sakîf kabilesi karşılıklı olarak daha sık kız alışverişinde bulundular ve derin akrabalık ilişkileri oluşturdular⁵. İşte bütün bu ilişkiler onları hem barış içinde yaşamaya zorluyor hem de iki kabile arasındaki ilişkileri köklü hale getiriyordu.

İslamiyetin doğuşu ve Resulullah (s.a.v.)'in peygamber olarak gönderilişiyle birlikte Kureyş ile Sakîf arasındaki geçmişteki ilişkiler bir kat daha önem arzetti. Bu sefer ittifak İslamiyete ve onun müntesiplerine karşı yapılıyordu. Mekke'de müslümanlara sistemli olarak yapılan eziyetler, Resulullah (s.a.v.)'ı çeşitli merkezler ve kesimler arasında destek aramaya zorluyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'den önce Taif'e gitmesinin sebebi, yakınlığının yanında, ninelerinden dolayı akrabaları olan ve o sırada Sakîf'in hakimleri bulunan Abdi Yalîl oğullarından yardım alabileceği ihtimali idi⁶. Sakîfliler yardım etmedikleri gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ayrıca eziyetlerde de bulundular. Bu tarihten yaklaşık dokuz yıl sonra Mekke şehrinin fethedilmesine kadar hep Kureyşlilerin siyasi müttetikleri ve destekçileri oldular. Ancak Mekke'nin fethedilip halkının müslüman olmasıyla birlikte uzun bir dönem sonucu oluşan bütün bu siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geliştirdikleri ilişkileri büyük zarar gördü. Hızla İslamlaşan Hicaz'da mahsullerinin ellerinde kalması gibi bir durumla karşı karşıya kaldılar.

Sakîflilerin karşı karşıya buldukları bu durum, onların İslam'a teslim olmalarından başka bir seçenek bırakmıyordu. Önce bu hızlı İslamî gelişmeyi durdurmak ve yok etmek için çok büyük bir ordu ile müslü-

2. Ibn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 87-88 (I-VIII, Beyrut, 1957-1960); el-Belâzurî, *Futuhu'l-Buldân*, 80, (Trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987); Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, 154 (Ankara 1989).

3. el-İsbahânî, *el-Eğani*, II, 1337-1338 (Thk. İbrahim el-Ebyârî, I-XV, Kahire 1969).

4. Ibnu'l-Kelbî, *Kitabu'l-Esnâm*, 30-31 (Trc. Beyza Düşüngen, Ankara 1969); Ibn Hişam, *Sîre*, I, 85 (Thk. Mustafa es-Sakka ve iki ark. I-II, Kahire 1955); İbn Habib, *Kitabu'l-Muhabber*, 315 (Thk. Eliza Lihtenstater, Haydarâbad 1942); İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 491 (thk. A.M. Harun, Mısır 1942).

5. Ibn Sa'd, V, 543; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, I, 440-441, (Thk. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959); İbn Hazm, 266; İbn Habib, 105-106.

6. İbn Hişam, I, 419-420; et-Taberî, I, 1200-1201 (M. Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, ?); İbn Hibban, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 91 (I, Beyrut 1987).

manların karşısına çıktılar, fakat mağlub oldular. Bir müddet sonra da gerçeği görerek Hz. Peygamber (s.a.v.) den barış istediler ve müslüman oldular.

Ficar savaşlarının intikam arayışlarından çeşitli alanlarda kurdukları ve geliştirdikleri münasebetler sayesinde Kureyş ve Sakîf kabîleleri arasında hasıl olan dayanışma ve ittifak ruhu, Emevîlerin iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte yeniden eski heyecanına kavuşmuş, özellikle Emevîlerin iktidarlarını sürdürebilmelerinde Sakîf kabîlesi ve bu kabileden seçtikleri yöneticiler önemli rol oynamışlardır.

Emevîler döneminde Irak bölgesi sükunet içinde olmayan, siyasî tercihleri sürekli farklılık arzeden ve büyük oranda asayiş problemi olan bir bölge idi. Özellikle işaret etmeye çalıştığımız Basra ve Kufeliler adeta siyasetin içine batmışlar ve aşırı derecede politize olmuşlardı. Kendilerini hiçbir zaman siyasî çekişmelerin dışında göremiyorlar, Emevîlerle sürekli ihtilaf içinde bulunuyorlardı. Basra ve Kufe şehirlerinin bu kadar politikaya bulaşmalarının ya da çok sesli olmalarının ardında, şehirlerin sonradan iskan edilmesinin ve çok çeşitli kabîlelerin meskun bulunmasının da rolü vardı. Bu özellikleriyle Irak, her zaman Emevî karşıtı hareketlere destek vermiş ve yataklık yapmıştır.

Muaviye iktidarı ele geçirdiği zaman bu problemleri bölgenin yönetimini köklü ilişkiler içinde buldukları⁷ ve çeşitli ortak özelliklere sahip oldukları Sakîf kabîlesi mensuplarına verdi. Bundan maksadı Irak'ta halkı taşkınlık ve problem çıkarmaktan uzak tutabilecek ve devletin otoritesini tesis edebilecek kimselere sahip olma idi. Sakîfliler gerek toplum açısından gerekse kültürel seviyeleri açısından bu işlere fevkalade uygundu. Böylece Emevîler, Sakîflileri tıpkı geçmiş dönemlerde ticaret, siyaset v.b. alanlarda kendilerine ortaklar yaptıkları gibi devlet idaresinde de onları kendilerine yardımcıları olarak seçtiler. Bu sebeple Sakîfli valiler meselâ; Muğire b. Şûbe, Ziyad b. Ebîhi, oğlu Ubeydullah, Haccac b. Yusuf ve Yusuf b. Ömer gibi kimseler özellikle olağanüstü hal şartlarıyla yönettikleri bu bölgede görev yapmışlar ve Iraklıları genelde zor kullanarak, baskıyla Emevî iktidarına boyun eğdirmişlerdir. Yaklaşık 90 yıllık Emevî iktidarının yarısı Irak'ta Sakîfli valilerin yönetiminde geçmiştir. Sadece Haccac b. Yusuf'un Irak valiliği (H. 75-95) yirmi yıl sürmüştür.

Sakîflilerin bu özellikleri yanında -yani Emevîler dönemi boyunca on'larcasının devlet idaresinde görevlendirilmelerinin yanında- önemli bir özellikleri de bilhassa yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kimseler, Emevî iktidarının karşı karşıya kaldığı birçok inkıraz döneminde devletin sürekliliğini temin eden kişiler olmuşlardır. Asıl olarak Sakîf kabîlesi, bu bakımdan çok önemlidir. Doğrudan bu konuya girmeden önce kabîlenin dört halife dönemindeki durumlarına kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

7. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, 54 (Trc. Fikret İşıltan, A.Ü.I. Fak. Yay. Ankara 1963).

DÖRT HALİFE DÖNEMİ VE SAKİFLİLER

Rasulullah (s.a.v.)'in vefatını müteakip ortaya çıkan halifelik meselesinde Sakîf kabîlesi tarafsız kaldı. Zira onun tarafsız kalmasını gerektiren birçok sebep mevcuttu. Bu sebeplerden bazıları şunlardır;

1- Sakîf kabîlesinin müslümanlıkta kıdemleri yoktu. Ne Muhacirler ne de Ensar gibi bir konuma sahipti. Ayrıca Haşim oğulları gibi Rasulullah (s.a.v.)'a bir yakınlıkları da yoktu. Bu sebeple onlar için en akılcı yol, geçmişte müttefikleri olan Kureyş'in, daha özelde ise Umeyye oğullarının izinden gitmekti.

2- Medine-Taif arasındaki mesafenin uzaklığı ve Medine'de az sayıda Sakîfli muhacirin bulunması, onların hilafet meselesinde etkin olmalarını önliyordu.

3. Daha sonraki hadiselerde de müşahade edileceği gibi Sakîf, eski müttefikleri olmaları dolayısıyla Ensar'a karşı hep Kureyş'in yanında yer alıyordu⁸.

Sakîf, en son İslama giren kabîlelerden olmasına rağmen özellikle ridde harpleri esnasında bir bütün olarak müslümanlığını muhafaza etmesiyle tebarüz etti⁹. Özellikle kabîlenin ileri gelenleri bu konuda Sakîf topluluğuna çağrıda bulunarak "... ey Sakîf topluluğu Allah aşkına, Arapların en son İslam'a girip de en önce irtidat edenlerinden olmayın"¹⁰ diyorlardı.

Sakîfliler, önderlerinin kendi toplumlarına bu uyarılarından sonra diğer müslümanların yanında yer alarak mürtedlere karşı savaşmışlardır¹¹. İrtidat edenlerle yapılan savaşlardan sonra girilen büyük fetih hareketlerinde de yerlerini almışlardır. Hatta Hz. Ömer, Irak topraklarına gönderdiği ordulardan birine Ebû Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafi'yi görevlendirmiştir. Bu tayin bazı müslümanların ordu komutanının Ebû Ubeyd yerine Ensar'dan, Muhacir'in den veya kıdemli müslümanlardan birinin seçilmesini önermelerine rağmen olmuştur¹². Fetihlere katılan birçok Sakîfli müslüman da savaşlarda şehit düşmüştür¹³.

Görüldüğü üzere Sakîf, Hz. Ebû Bekr döneminde tartışmalardan uzak ve uyumlu bir topluluk olmuş, Hz. Ömer döneminde de devletin emrinde fetihlere çıkmışlardır. Bu fetihler sırasında Sakîf'in ileri gelenlerin-

8. Hüseyin Muhammed Süleyman, *Ricalü'l-İdare Fi'd-Devleti'l-İslamiyye el-Arabiyye*, 91-92 (Demmam 1983).

9. et-Taberî, I, 1871.

10. el-Kilâf, *Hurûbu'r-Ridde*, 41-42 (Kahire 1982).

11. et-Taberî, I, 1984-85, 1998; el-İsbahâni, VIII, 5848-5849.

12. et-Taberî, I, 2156, 2160-2162.

13. et-Taberî, I, 2176, 2179.

den Muğire b. Şûbe hem bir komutan olarak¹⁴ hem de -özellikle farsça bilmesi dolayısıyla- Sasanîler ile müslümanları temsilen görüşerek¹⁴ önemli hizmetler icra etmiştir. Fakat bu iki halife'den sonra Hz. Osman'ın işbaşına geçmesi Sakîflileri fazlasıyla sevindirmiştir. Hatta Muğire b. Şûbe'nin, halife seçiminden sonra Abdurrahman b. Avf'a gelerek "Osman'a biat etmekle isabet ettin", Hz. Osman'a da gelerek "Abdurrahman senden başkasına biat etseydi razı olmazdık"¹⁶ dediği rivayet olunur.

Hz. Osman devlet başkanı olduğu zaman Kufe, Taif, Bahreyn, Umman ve Isbahan'ın mülkî amirleri hep Sakîf kabilesindedi. Yani bu kimseler Hz. Ömer zamanında tayin edilmişlerdi. Medine şehri Hz. Osman'a biat ettikten sonra hemen ardından Sakîf'lilerin biati geldi. Sakîflilerin ve Sakîf orijinli idarecilerin yeni halifeyi sevinçle karşılamalarının sebebi Hz. Osman'ı kendilerinden biri olarak görmeleriydi. Çünkü onun Taif'te gayri menkulleri ve ticarî ortaklıkları vardı. Fakat Hz. Osman halife olduktan bir müddet sonra Muğire b. Şûbe'yi Kufe'den¹⁷ Osman b. ebi'l-As'ı Bahreyn ve Umman'dan azletti. Buna rağmen Sakîfliler halifeye ya da dostları Umeyye ailesine herhangi bir tarzde bulunmamışlardır. Çünkü Sakîflilerin çıkarları bunu gerektiriyordu. Irak'taki verimli iktâ arazileri ve onlardan bol kazançları vardı. Ziraat, ticaret ve devlet kademelerindeki önemli memuriyetler kendilerine güzel bir statü hazırlamıştı. Ayrıca Hicaz'ın zenginleri bir sayfiye şehri olan Taif te yaşıyorlar, bu da şehir halkının refah düzeyinin yükselmesine hizmet ediyordu¹⁸. Sakîfliler, Umeyye oğullarının geleceğin hakim kesimi olacaklarını görmüşlerdi. Bu sebeple onlarla İslam öncesinde olduğu gibi her alanda ilişkilerini geliştirmeye çalışıyorlardı¹⁹.

Hz. Osman'ın devlet başkanlığının son dönemlerinde meydana gelen fitne hadiselerinde de Sakîf kabilesi, halifenin yanında yer almıştır. Bunu muhaliflerin Hz. Osman'ın devlet görevlerine tayin politikasını eleştirilerinde görmek mümkündür. Çünkü muhaliflere göre bir Sakîf'li ile bir Umeyye'li arasında pek fark görülmemektedir²⁰. Muğire b. Şûbe ise Hz. Osman'ın muhasarası esnasında Hz. Ali'yi uyarak "sen burada olduğun halde halifeye birşey olursa herkes seni sorumlu tutar"²¹ demekle acaba "ya bu muhasara ve anarşi ortamını yok et, ya da bazı meşhur sahabîlerin

14. el-Belâzurî, *Futûh*, 367-368, 468; et-Taberî, I, 2597, 2647-48, 2650.

15. el-Belâzurî, *Futûh*, 367,368, 402, 435; Ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, VIII, 50 (Thk. Ahmed Ebû Mülhem ve ark. I-XV, Beyrut 1988).

16. et-Taberî, I, 2787, 2795.

17. et-Taberî, I, 2802.

18. Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübârâ*, 105 (Kahire 1984); Hüseyin Muhammed Süleyman, 112-113.

19. Hüseyin Muhammed Süleyman, 112.

20. et-Taberî, I, 2938-2939.

21. et-Taberî, I, 3013-3020; Ibn A'sem, *Futûh*, I, 421 (I-IV, Beyrut 1986).

yaptıkları gibi²² şehri terket” ki bu muhasaracılar seni kendilerine bir mesned olarak görmesinler mi demek istiyordu. Herhalde bu düşüncelerden önce Hz. Ali'nin başının derde girmemesini istediği gibi safça bir yaklaşımı kabullenmek mümkün değildir. Zira kendisi bu işte taraftır, hatta Ahnes b. Şerik ile birlikte muhasaracılarla çatıştığı bile sözkonusudur²³.

Hız. Osman muhasaracılar tarafından kâtedildikten sonra hilafet makamına getirilen Hz. Ali, o günkü mevcut sosyo-politik yapı yüzünden bütün müslümanları temsil eden bir halife konumu kazanamadı. Onu Suriye valisi Muaviye b. Ebî Süfyân ve Cemel ashabı gibi kesimler yanında, Basra ve Kufe Sakîflileri de tanımadılar. Çünkü bu Sakîfliler hilafet mücadelesinin alacağı en son şekli bekliyorlardı²⁴.

Sakîf'in o dönemde en kıdemli müslümanlarından olan ve bu kabileyi toplum nezdinde temsil etme gücünü elinde bulunduran Muğire b. Şûbe, Hz. Osman'ın katlinden iki gün sonra Hz. Ali'ye gelerek, özellikle Ümeyye oğullarına mensup valilerin -yani Muaviye ile Abdullah b. Amir'in- azledilmesi hususunda acele edilmemesini, önce ortalığın sakinleşmesini ve biatleri gelinceye kadar yerlerinde tutulmasını tavsiye ettiği belirtilir²⁵. Ancak buna rağmen Muğire, Hz. Ali'ye biat etmemiş ve bir müddet sonra da Mekke'ye gitmiştir²⁶.

Yukarıdaki bilgilerden Hz. Ali'nin Muğire'nin teklifine pek kulak asmadığı ortaya çıkmaktadır. Üstelik Hz. Ali bir müddet sonra Taif şehrinin Sakîfli valisini azlederek yerine Kusem b. Abbas'ı vali tayin etti ve Taif'in yönetimini de Mekke ile birleştirdi²⁷. Bu uygulamalardan sonra Hz. Ali'nin ya da Haşim oğullarının Sakîf kabilesine yaklaşımları, biraz onların tavırlarını tasvib etmediklerini, hoş karşılamadıklarını göstermektedir. Bu da Ümeyye oğulları-Sakîf kabilesi arasındaki yakın ilişkiler ve işbirliği sebebiyledir. Kaynaklarımızda Hz. Ali'nin Kufe camii mimberinde Sakîf kabilesine cizye koymaktan²⁸ bahsettiğine dair bilgilerin bulunması -haber doğru olmasa bile- onun Sakîf'le ilgili yaklaşımına ışık tutar. Ancak, Hz. Ali'nin bu yaklaşımına rağmen mutemed ve tarafsız bulunduğu bazı Sakîflilere de görev verdiği malumdur²⁹.

22. el-Belâzûrî, *Ensâb*, V, 67-69 (Thk. S.D.F. Goitein, Jerusalem 1936); et-Taberî, I, 3010, 3011, 3019, 3020, 3250.

23. Hüseyin Muhammed Süleyman, 114.

24. Hüseyin Muhammed Süleyman, 114.

25. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 48 (Thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, I-II, Beyrut 1985); ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 144 (Kahire 1911); Yakûbî, *Tarih*, II, 156 (I-II, Beyrut ?); et-Taberî, I, 3082-3084; İbn A'sem I, 444-447.

26. et-Taberî, I, 3070, 3083.

27. et-Taberî, I, 3390.

28. el-İsbahânî, II, 1520.

29. et-Taberî, I, 3230, 3259 (Hz. Ali, Medain'e vali olarak Muhtar es-Sakafi'nin amcası Sa'd b. Mes'ud es-Sakafi'yi tayin etmiştir.), 3449.

Buraya kadar elde ettiğimiz bilgilerden Sakîf'in büyük çoğunluğunun özellikle de Basra ve Kufe Sakîf'leri ile Muğire b. Şûbe'nin Hz. Ali'ye biat etmedikleri, Sakîf'ten sadece bazı kimselerin -ki bu Muhtar es-Sakâfi'nin ailesi daha sonraki dönemlerde de Emevî karşıtlığını muhafaza etmiştir- biat ettiğini söyleyebiliriz.

Taif'teki Sakîflilerin durumuyla ilgili açık bir bilgi olmamasına rağmen, Muğire b. Şûbe'nin Taif'te meskun Sakîflilerden oluşan bir askerî birlik ile Cemel ashabına katılmak için yola çıkmasından³⁰ Taif'te de Hz. Ali karşıtı pek çok kimsenin varlığını anlamak mümkündür. Muğire b. Şûbe ile Hz. Ali karşıtı kimseler Zat-i Irk denilen mevkîe geldiklerinde aralarında bazı tartışmalar çıkmış, bu tartışmalardan sonra Muğire b. Şûbe Sakîfli askerleri geri çevirerek Cemel savaşına katılmamıştır. Çünkü burada mücadelenin Osman b. Affan adına olmayışı, galip geldiği takdirde başkalarının halife seçilme ihtimali onu savaşa katılmaktan alıkoymuş ve geri dönmüştür³¹. Muğire b. Şûbe, Cemel savaşına katılmadığı gibi, herhalde durumun biraz daha netleşmesi için, Sıffin savaşına da katılmamıştır. Ancak tahkim konferansında müşahid olarak bulunmuştur³².

H. Ali, Cemel savaşından galip çıktıktan sonra Basra'da biat alırken Basra'lı Sakîflilere takip ettikleri çizgi yüzünden biraz tarizde bulunmuştur³³. Hz. Ali'nin H. 40 yılında haricilerce katledilmesinden sonra Sakîfliler Ümeyye oğullarına daha da yaklaşmışlardır. İddia edildiğine göre Muğire b. Şûbe, iktidarı ele aldığı sene Muaviye'nin ağzından bir mektup yazarak onun adına haccı idare etmiştir³⁴. Yine Muğire b. Şûbe, Hz. Ali'nin yerine geçen oğlu Hasan'ın iknası için Muaviye tarafından Irak'a gönderilen heyette Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sakâfi ve Abdullah b. Amir ile beraberdir³⁵.

EMEVÎ DEVLETİ VE SAKÎF KABİLESİ

Muaviye b. Ebî Süfyân H. 41. yılda iktidarı ele geçirmesiyle İslam coğrafyasının her tarafında hakimiyetini tesis etti. Bu tarihten itibaren Ümeyye oğulları ile Sakîf kabilesi arasındaki ilişkiler geçmişte olduğu gibi üst düzeye yükselirken bazı Sakîf kabilesi mensupları da adeta Emevî devletiyle özdeşleşti. Emevî devletiyle özdeşleşen ve problemlili bölge Irak'ın idaresini üstlenen bu Sakîflilerin en ünlüleri arasında Muğire b. Şûbe, Ziyad b. Ebîhî, Ubeydullah b. Ziyad, Haccac b. Yusuf ve

30. Ibn Sa'd, V, 34-35; et-Taberî, I, 3103-3104.

31. 30. Ibn Sa'd, V, 34-35; et-Taberî, I, 3103-3104; İ.A. Said b. As mad. X, 80-81 (M.E.B. Yayınları, I-XIII, Ankara 1977).

32. et-Taberî, I, 3342-3355.

33. et-Taberî, I, 3229.

34. et-Taberî, II, 4; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, III, 29 (Thk. Şuayb el-Arnâvut, I-XXV, Beyrut 1988).

35. Yakubî, II, 215.

Yusuf b. Ömer sayılabilir. Bu kimseler -Muğire b. Şûbe hariç- idare ettikleri Irak bölgesini adeta olağanüstü hal kanunlarıyla yönetmişler, Irak halkına karşı fevkalade sert davranmışlardır. Daha sonraları Emevîlere karşı yükseltelen itiraz ve ithamların arkasında, onların bu idarecilerinin uygulamaları vardır.

Emevîlerin Sakîfli idarecilerinin bu sertlik ve zulümlerinden söz ederken, onların Emevî devlet hayatı boyunca -konumuzun dışında olduğu için bahsedemeyeceğimiz- reform, ıslâhat ve yenileşme hareketlerinin de öncüleri olduklarını kabul etmek gerekir. Zira Sakîfli yöneticiler birçok alanda yeniliklerin yapımcısı olmuşlardır.

Muğire b. Şûbe, daha sonra Hz. Ömer döneminde yine Irak bölgesi- ne³⁶ tayin edilen ve idarî tecrübesi olan bir kimse olup, Sakîf'in Ahlâf koluna mensuptu. Gerek Hz. Osman gerekse Muaviye bu Ahlâf kesimine, Ümeyye oğulları ile daha çok akrabalık ve dostluk bağlarına sahip oldukları için, büyük önem vermişlerdir. Zira Muğire b. Şûbe de Ebû Süfyân'ın damadı, Muaviye'nin eniştesidir. Sakîf kabîlesinin diğer kolu Benî Malik ise Havâzin ve Kays Aylân ile daha sıkı ilişkilere sahip olup, münasebetlerinde çok mutaassıptılar. Bu konuda Muaviye'nin dahi onları karşısına almak istemediğini Taif'e gönderdiği komutanla yaptığı söyleşiden anlamak mümkün olup, komutana Kays'a dokunmamasını emretmiştir³⁷. Aslında baştan beri izah etmeye çalıştığımız Ümeyye oğulları ile Sakîf arasındaki ilişkiler zincirinin rengi, Rasulullah (s.a.v.) döneminden uzaklaşıldıkça İslam öncesi ilişkilerin esasları üzerine bina edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır,

Muaviye b. Ebî Süfyan, Muğire'yi 41. senede yani iktidarın ele alınmasından hemen sonra Kufe'ye vali tayin etti³⁸. Tayini ile ilgili bilgiler onun bizzat kayınbiraderi³⁹ Muaviye'den görev talep ettiğini göstermektedir. Muaviye'nin Abdullah b. Amr b. el-As'ı Kufe'ye tayin ettiğini haber alan Muğire, ona "Abdullah b. Amr b. el-As'ı Kufe'ye, babasını da Mısır'a tayin ettin, sen şimdi iki aslanın pençesi arasındasın" dedi. Bunun üzerine Muaviye de Abdullah'ı azlederek Muğire'yi Kufe'ye vali olarak tayin etti⁴⁰.

Muğire b. Şûbe Kufe'ye vali olarak tayin edildikten sonra bu şehirde biraz müsamahakâr bir yönetim tarzı gösterdi. Fakat asayiş ve siyasî kuptlaşma gibi problemleri olan bir şehirde birdenbire çok serbest bir yönetim bazı sakıncalar doğurabilirdi. Muğire ise düşüncelerini eyleme dö-

36. et-Taberî, I, 2481, 2529-2533, 2679-2680, 2802.

37. el-İsbahânî, III, 1654-1655.

38. et-Taberî, II, 111-112.

39. Ibn Hişâm, II, 483; Hemdânî, *Kitabu'l-iklîl*, II, 230 (Thk. Muhammed b. Ali el-Akvâ, I-II, Kahire 1966); Zehebî, *Nübelâ*, III, 30.

40. et-Taberî, II, 11, 17.

nüştürmedikçe bazı kimselerin haricîlerden veya Hz. Ali taraftarlarından olmasını tehlike kabul etmiyor, fikirlerin farklı olmasını normal karşılayıp, insanların ihtilaf ettikleri konulardan dolayı aralarında Allah'ın karar vereceğine inanıyordu. O bu inancı sebebiyle fikirlerinden dolayı hiç kimseyi takibat altına almamış, fakat haricîler de bu durumu suistimal etmişlerdir⁴¹.

Oysa Muaviye'nin Muğire'yi Kufe'ye tayin ederken birtakım beklentileri vardı. Bunlar arasında saltanatın kuvvetlendirilmesi ve tebeanın kendi lehine çevrilmesi için faaliyette bulunulması, Hz. Ali ve taraftarlarını karalama, Hz. Osman ve taraftarlarını yüceltme kampanyaları yürütülmesi gibi konular sayılabilir. Ancak Muaviye'nin Vali'den bu istekleri tatbik sahasına konulduğu an devletle halkın çatışmasına yol açıyordu. Meselâ; Hucr b. Adiy ile Vali'nin defalarca camide atışmaları bu hususa örnek verilebilir. Fakat Muğire'nin müsamahakâr tutumu ve daha ileri derecede tedbir almaması özellikle bazı Sakîfli Muaviye taraftarlarınca - mesela Abdullah Ebî Akîl es-Sakîfi gibi- Muğire'ye karşı şantaj unsuru olarak kullanılmış ve Muaviye'ye şikayet edilmekle tehdit edilmiştir⁴².

Muğire'nin Kufe'de patlak veren anarşinin önlenebilmesi için başvurduğu yol, devlet güçlerinden ziyade kabîlelerin devreye sokularak onlardan yardım istenmesi ve daha da ileri gidilerek Hz. Ali taraftarlarının bu işe görevlendirilmesi şeklinde olmuştur. Yani devlet güçlerinin yıpranmaması için devlet karşıtı iki gücün çatışmasına imkan verilmiştir⁴³. Muğire b. Şûbe, Kufe'de vali olduğu sürece özellikle haricî menşe'li anarşi ve terör hep olagelmiş, bunu da yukarıda belirttiğimiz yöntemle dengelemeye çalışmıştır.

Emevî iktidarının devamının sağlanması açısından Sakîfli Muğire b. Şûbe'nin en önemli faaliyetlerinden birisi şüphesiz Muaviye b. Ebî Süfyan'ın oğlu Yezid'in veliahd tayin edilmesi meselesidir. Kufe'de idarecilik açısından yetersiz kaldığı gerekçesiyle Muaviye tarafından azledilmek üzere olduğu bir sırada Muğire, azledilmekten kurtulmak için Yezid'in veliahd tayin edilmesini gündeme getirmiş, önce bu fikri Yezid'e açmış o da babasına bildirmiştir. Böylece Muaviye de Muğire b. Şûbe'yi azletmekten vazgeçerek, Kufe'ye geri göndermiş ve uygun şartları hazırlamasını emretmiştir⁴⁴. Zira veliahdlik meselesinin toplum tarafından benimsenmesi veya benimsetilmesi Emevî hanedanlığının devamı yönünde atılmış en büyük adım olacaktır.

Bu olayın kronolojik olarak Muğire b. Şûbe'nin vefat yılı olan H. 50 yılından⁴⁵ önce vukû bulduğu muhakkaktır. Muaviye'nin Basra valisi

41. et-Taberî, II, 19, 20; İbnü'l-Esîr, el-Kamil, III, 234 (I-X, Beyrut 1986).

42. et-Taberî, II, 112-114; el-İsbahânî, IX, 6417.

43. et-Taberî, II, 37.

44. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 142; et-Taberî, II, 173-174; İbn Abdîrabbih, I, 77-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 249.

45. et-Taberî, II, 86-88.

olan, aynı zamanda kendi nesebine ilhak ettiği, diğer bir Sakîf'li Ziyad'a Yezid'in veliahdlığı hususundaki görüşlerini sorması bu duruma ışık tutar⁴⁶. Ancak bu rivayetlerde Ziyad'ın, Yezidin veliahdlık meselesine pek sıcak bakmadığı, hatta Muaviye'ye bu meslede fazla acele edilmemesi gerektiğini rapor ettiği belirtilir. Yine başka bir rivayette de Yezid'in veliahd olarak takdim edilmesinin Hz. Hasan'ın H. 49 yılında vefatından sonra olduğu ve birkaç kişi haricinde herkesin biat ettiği yazılıdır⁴⁷. Bu durumda veliahdlık meselesinin gündeme getirilmesinden sonra toplum nezdinde kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Muaviye, önce Yezid'in veliahd olarak belirlenmesi için vilayetlere mektup yazmış, bunun üzerine çeşitli vilayetlerden ve toplumun çeşitli kesimlerinden Şam'a heyetler gelip gitmiştir⁴⁸. Yezid'in veliahdlığına Suriye ve Mısır'dan itiraz sesi yükselmezken Hicaz ve Irak'tan -mesela Medine valisi Mervan b. el Hakem ve Irak valisi Ziyad- olumsuz görüşler ortaya çıkmış, hatta bu yüzden Medine valisi Mervan azledilmiştir⁴⁹. Netice itibarıyla Muğire b. Şûbe tarafından ortaya atıldığı belirtilen bir teklif, ya da Muaviye tarafından üzerinde düşünülen bir konunun Muğire'ce seslendirilmesi, herhalukârda Emevî iktidarının devamı için atılan adımlar olup, Sakîf-Ümeyye dayanışmasına ve Sakîf'in Emevî devlet hayatı üzerindeki etkisine işaret eder.

Muğire b. Şûbe, Kufe'de bu icraatlarını yaparken yine en büyük destek ve yardımcıları Sakîf kabilesi mensuplarıdır. Sanki Sakîf kabilesi onun ve diğer Sakîfli valilerin icraatlarının başarısı için seferber olmuştur. Muğire'nin veya herhangi bir Sakîfli idarecinin başarısı Emevî iktidarının devam etmesi için gereklidir. Elbette Sakîfliler bu çabalarına karşılık devlet bazında önemli görevler, mahalli idareler bazında da fevkalade imtiyazlar elde etmişlerdir. Seçtiğimiz iki rivayet bu duruma açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Emevîler döneminde hakim zümrenin yakınlarına veya yandaşlarına değişik yerlerde ikta arazileri verdikleri malumdur, ancak burada arzedeceğimiz misaller bunların biraz dışındadır. Valiliğin yapımını üstlendiği bir yapının malzemesinin Ehvaz dağlarından getirilme işinin Sakîflilere verilmesi⁵⁰ ya da Muğire'nin Kufe'de oluşturduğu muhafız birliğinin tamamının Sakîfli gençlerden teşkil edilmesi veya Ziyad'ın Sakîflileri devlet görevlerine tayin etmesi⁵¹ bizlere herhalde bazı hususları ilham eder. Bu durumlar toplumda çoğu zaman olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Meselâ, Muaviye bir defasında Muğire'den yar-

46. Yakubî, II, 220; et-Taberî, II, 174-175; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 249-250.

47. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 151; Yakubî, II, 228.

48. Cahız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 211 (Thk. A. Muhammed Harun, I-IV, Kahire 1948); İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, 234-235 (I, Leiden 1920); İbn A'sem, II, 332; İbn Abdîrabbîh, I, 56; II, 302; V, 115, 118, 119; Mes'udî, *Murûcü'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, (Thk. M.M. Abdülhamid, I, IV, Dımaşk 1979).

49. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 151; et-Taberî, II, 174; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 250.

50. el-Belâzurî, *Futûh*, 396, 500, 522, 525, 527.

dım istemiş, o da hazırladığı yardım konvoyunu yola çıkarmıştı. Hucr b. Adiy ve arkadaşları Irak çıkışında kervanın yolunu kestiler ve engellediler. Çünkü onlara göre bu mallar Kufelilerin hakkı ve malıydı. Muğire'nin Sakîfli muhafız birliği Hucr'u öldürmek istedi, ancak vali buna engel oldu⁵¹.

Sakîfli Muğire b. Şûbe'nin Emevî iktidarı lehine yaptığı en önemli işlerden bir diğeri de yine Sakîf'li Ziyad b. Ebîhi'nin Muaviye'ye biati kabul etmesine aracı olması ve Emevî iktidarına ihlasla hizmet edecek bir idareci hediye etmesidir. Gerçekten Ziyad, daha küçük yaşlardan itibaren kendisini ispatlamış ve Hz. Ömer döneminde Kûfe'de resmî bir göreve atanmıştı. Onun resmî görevi daha sonraki dönemlerde de devam etmişti. Hatta o Hz. Ali'nin hilafeti döneminde görev yapan nadir Sakîflilerdendi. Muaviye'nin iktidarı ele geçirmek üzere olduğu sıralarda Faris'te Kürtlerin sebep oldukları karışıklıkları bastırmak için Hz. Ali tarafından görevlendirilmiş ve fevkalade başarılar kazanmıştı⁵³.

Bu sebeple Muaviye, Ziyad'ın kendisine itaat etmesini istiyordu. Çünkü askerî ve maddî imkana sahip Ziyad'ın neler yapabileceğini iyi keştiyor, dolayısıyla bu meselenin müsbet ya da menfî şekilde halledilmesine çalışıyordu. Muaviye önce Ziyad'a biati hususunda tehditler içeren mektuplar yazdı. Ancak Ziyad bunlara aldırış bile etmedi, hatta gerekli görülürse Muaviye'ye karşı konulacağını dahi belirtiyordu⁵⁴. Muaviye'nin, Ziyad'ın kendisine boyun eğmesi için başvurduğu tedbirlerden birisi de onun Basra'daki ailesine baskı uygulaması, mal ve mülklerine el konulmasını istemesidir. Bu yüzden Muaviye'nin komutanı Busr b. Ebî Ertat, Ziyad ve kardeşinin çocuklarını hapse atmıştır⁵⁵. İşte bu sırada Kufe valisi Muğire'nin, Muaviye'nin de görüşünü alarak kabiledaşı Ziyad ile görüşmelerde bulunduğu ve onun Muaviye'ye biatini sağladığı belirtilir⁵⁶. Ziyad'ın Faris'ten geldikten sonra Kufe'ye yerleştiğinden ve vali Muğire ile gayet sıcak ilişkilerinden bahsedilir. Ancak Muaviye, Muğire'den Ziyad ve onunla birlikte Faris'ten gelenlerin bir müddet daha gözetim altında tutulmalarını ve hareketlerinin izlenmelerini istemiştir⁵⁷.

Eman verilmesinden bir müddet sonra Muaviye Ziyad'ı kendine kazanmak için harekete geçti ve onu kendi nesebine ilhak etti. Muhakkak Muaviye'nin bu kararı siyâsî idi ve siyâsî olduğu kadar da Emevî iktidarının sürekliliği, devlet otoritesinin her tarafta sağlanması amacıyla

51. el-Belazûrî, *Futûh*, 577, 595.

52. Ibn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 52.

53. et-Taberî, II, 11; Ibn A'sem, II, 300.

54. el-Belazûrî, *Ensâb*, IV, 189 (Thk. İhsan Abbas, Beyrut 1979); ed-Dineverî, 221; Yakubî, II, 218; Biraz farklı şekilde et-Taberî, II, 14-15; Ibn A'sem, II, 300.

55. et-Taberî, II, 12-13, 14.

56. et-Taberî, II, 24; Ibn Abdirabbih, V, 268.

57. et-Taberî, II, 26-27.

Ziyad'ın muktedir kişiliğinden yararlanmak istiyordu. Fakat onun bu kararına herkesten önce Ümeyye oğulları tepkide bulundular⁵⁸. Ümeyye oğulları belki de Ziyad'ın Emevî saltanatına ortak olmasından endişeleniyorlardı. Ama Muaviye bu tepkilere aldırmış etmeden Sakîfli Ziyad'ı çoktandır asayiş namına bir şey bulunmayan Basra'ya vali olarak tayin etti⁵⁹.

Ziyad, Basra'ya tayin edildiği zaman Muğire b. Şûbe gibi müsama-hakâr bir tavır takınmadı. Onun Basra camiinde okuduğu meşhur hutbesinden, şehrin o günkü manzarasının pek de iç açıcı olmadığını anlayabiliriz. Basra'da dinî ve siyasî anlayış farklılıklarından kaynaklanan hadiseler meselelerin sadece bir boyutudur. Siyasî olayların yanında soygunlar, fuhuş, gasb ve yağma, kabîlecilik, gece baskınları, suistimal gibi İslam'ın yasakladığı birçok vukûat, meydana boş bulup ortaya çıkan ve otorite boşluğundan meydana gelen zararlı hareketlerdi. Ziyad, ortadaki bu fesadı yok edeceğini belirterek, özellikle Muaviye'nin muhaliflerinden el ve dillerini, idare üzerinden çekmelerini istemiş ve şehirde yatsı namazından sonra sokağa çıkma yasağı uygulamıştır⁶⁰.

Ziyad'ın Basra'da Muaviye adına özellikle adî suçların önlenmesinde fevkalâde başarılı olduğu, siyasî anlaşmazlıklara da çözüm yolları aradığı, bunun için ise aşıhtan bazılarının yardım talep ettiği belirtilir⁶¹. Şehirde uygulanan sıkıyönetim kurallarına uymayan özellikle Hz. Ali taraftarları da takibata uğrayarak cezalandırılmışlardır⁶². Muğire b. Şûbe'nin H. 50. yılda vefat etmesiyle Kufede Ziyad'a bağlandı. Ziyad, Basra'da uyguladığı sert tedbirleri burada da uygulamaya koydu. Diğer valilerin silah olarak kullandıkları ekonomik baskıyı o zamanında cezalandırma yöntemi olarak kullandı. Uyarılara⁶³ uymayanlar öldürüldü⁶⁴. Bütün bunlar Muaviye ve Emevî iktidarı adına otoritenin yerleştirilmesi için yapıyordu. O bu yolda aşıhtan Hucr b. Adiy'i önce yakalattı sonra da şehirde asayiş bozduğu gerekçesiyle aleyhinde bir iddianame hazırlayıp, Hucr'le birlikte Muaviye'ye gönderdi. O da Hucr'u ve arkadaşlarını idam etti⁶⁵.

Gerek Muaviye gerekse Ziyad'ın karşılıklı olarak anlaşmaları her ikisi için de yararlı olmuştu. Özellikle Ziyad, büyük imkanlara sahip oldu

58. et-Taberî, II, 69-70; Ibn A'sem, II, 301-302; Ibn Abdırabbih, I, 251; V, 267, 273-274; Mes'udî, *Murûc*, III, 16.

59. et-Taberî, II, 73; Mes'udî, *Murûc*, III, 33.

60. el-Belâzurî, *Ensâb*, IV, 196-197; Ibn A'sem, II, 303-304; Ibn Abdırabbih, V, 270.

61. el-Belâzurî, *Ensâb*, IV, 196-197, 202, 276.

62. et-Taberî, II, 79.

63. el-Belâzurî, *Ensâb*, IV, 242, 245-246, 271; Yakubî, II, 230; Temîmî, *Kitabu'l-Mihen*, 116, (Thk. Yahya Vehib el-Cebbûrî, Beyrut 1983); et-Taberî, II, 117-118.

64. el Belâzurî, *Ensâb*, IV, 272-273; 259; Yakubî, II, 231-232; et-Taberî, II, 89, 127-128.

65. el Belâzurî, *Ensâb*, IV, 254-256, 259; et-Taberî, II, 132, 134, 137, 142; Mes'udî, *Murûc*, III, 12-13.

ve fevkalade yetkilerle donatıldı. Nesebî kayıt altına alınarak Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak edildi. Çünkü o daha önceden Ziyad b. Ebîhi, Ziyad b. Ubeyd, Ziyad b. Sümeyye diye çağrılıyordu. Muaviye bu ilhak işini gerçekleştirirken Emevîlerden, Sakîflilerden ve diğer müslümanlardan pek çok tepki aldı, fakat hiçbirine aldırış etmedi. Elbette o böyle davranmakla sadece iktidarını güçlendirmek istiyordu⁶⁶.

Yezid b. Muaviye'nin 64 yılında ölmesiyle yerine oğlu Muaviye b. Yezid geçti. Fakat bu zat ülkenin içinde bulunduğu şartlar dahilinde ve yapısı gereği görev yapamayacağını anladığı için devlet başkanlığından vazgeçti⁶⁷. Bu bir anlamda Muaviye b. Ebî Süfyân'ın neslinden devleti yönetecek bir kimsenin kalmadığı, dolayısıyla Muaviye tarafından tesis edilen hanedanlığın inkırazı demektir. Hatta ülkenin her tarafında insanlar Abdullah b. Zübeyr'e biat ediyorlardı. Üstelik bu düşüncede olan Emevî ailesi mensupları dahi vardı⁶⁸. İşte yine bu sırada bazı Sakîfliler, Emevîlere destek ve cesaret vererek onların ülkeyi yeniden kontrol altına almalarına ve hanedanlığın devam etmesine yardımcı oldular. Bu kişiler Ziyad'ın oğlu Irak valisi Ubeydullah ve ailesi ile Haccac b. Yusuf ve ailesi, yani Âl-i Ebî Akil'dir⁶⁹.

64 yılında ortaya çıkan otorite boşluğunda Irak'ta önce kendisine biat almak isteyen ancak halkın elinden zor kurtulan vali Ubeydullah b. Ziyad Şam'a kaçtı. Burada İbn Zübeyr'e biat etme fikrinde olan Ümeyye oğullarını Cabiye'de toplayarak tartışmalı ve hararetlili bir toplantıdan sonra Ümeyye oğullarının en yaşlısı olan Mervan b. el-Hakem'in devlet başkanı olmasını sağladı⁷⁰. Eğer Ubeydullah'ın bu girişimi olmasaydı gerçekten de Mervan b. el-Hakem dahil Ümeyye oğulları bile Abdullah b. Zübeyr'e biat edecek, yaklaşık 25 yıl süren Emevî hanedanlığı tarihe karışacaktı. Ancak aile içerisinde hanedanlık el değiştirmesine rağmen Ubeydullah'ın bu girişimiyle yine Emevî hanedanlığı hayatını devam ettirdi.

Mervan b. el-Hakem, Peygamber (s.a.v.) tarafından müslümanların sırtını ifşa etmesi ve Râsulullah'ın evini gözetlemesi gibi sebepler yüzünden Taif'e sürgün edilmiş olan Hakem b. Ebî'l-As'ın oğluydu. Hakem ve ailesi kovulduğu günden itibaren Hz. Osman döneminde ve Hz. Osman'ın izin verip Medine'ye dönmelerine kadar Taif'te yaşadılar. Yani Mervan

66. et-Taberî, II, 69-70; Ibn A'sem, II, 301-302; Ibn Abdîrabbîh, I, 251; V, 267, 273-274; el-İsbahânî, X, 7112.

67. İbn Tıktaka, *el-Fahrî*, 118, (Beirut 1966).

68. et-Taberî, II, 472.

69. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 395-396 (Thk Servet Ukkâşe, Kahire 1969); et-Taberî, II, 186 v.d.

70. et-Taberî, II, 460-461, 472-476, 482.

da uzunca bir dönem Taif'te yaşamıştır⁷¹. Orada mal-mülk ve akrabalıklar edinmişlerdir. Mervan'ın annesi Sakîflilerle evlenmiş ve bu evlilikten Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sakafî doğmuştur. Bu kişi Muaviye'nin Cezire valisi olup, Hz. Ali taraftarı Amr b. el-Hamîk'ı öldürmüştü⁷². Yani bu kişi Mervan'ın ana bir kardeşi idi. Herhalde bu misaller Sakîf ile Ümeyye oğulları arasındaki irtibat derecesini daha iyi gösterir. Bu Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sakafî, kısa bir süre sonra tahta geçen Abdülmelik b. Mervan adına Şam'ı ele geçiren komutandır⁷³.

Görüldüğü üzere Sakîf kabilesi, Muaviye ile birlikte Emevî iktidarının hazırlık döneminin yükünü, Yezid'in veliahd ilan edilip, babasından sonra iktidara gelmesini, iktidarın tam Ümeyye oğullarının elinden çıkacağı bir zamanda Ubeydullah b. Ziyad'ın Emevîleri toplayarak devlet başkanlığı için Mervan üzerinde anlaşmalarını temin edip hayata geçirmişlerdi. Elbette böyle bir kesimin Emevî iktidarı tarafından en imtiyazlı kesim olarak değerlendirilmesi ve iktidarın imkanlarından yararlandırılması normaldi.

Mervan b. el-Hakem, iktidarı ele aldıktan sonra, önce Şam'da otoriteyi sağladı, daha sonra da Mısır'a gitti. Yanında yine Sakîf'ten Yusuf b. el-Hakem ve oğlu Haccac vardı. Mısır'a vardıklarında onların irtibat kurdukları kimseler yine geçmişte Fustat'ta iskan edilmiş Sakîfliler ve onların önderi Habib b. Evs es-Sakafî idi⁷⁴.

65 yılında Mervan b. el-Hakem, kontrolü dışındaki bölgeleri itaati altına almak için iki ordu gönderdi. Birinci ordu Irak ve Cezire'ye gidiyor ve başında Sakîf'li Ubeydullah b. Ziyad bulunuyordu. İkinci ordu ise İbn Zübeyr'in egemenliğindeki Medine'ye gidiyordu. Bu ordunun birim komutanlarından biri de Yusuf b. el-Hakem'di. Hicaza giden bu ordu, İbn Zübeyr'in ordusuna yenilerek perişan oldu, ordu kılıçtan geçirildi, sadece ve sadece Yusuf b. el-Hakem ve oğlu Haccac kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdi⁷⁵.

Ubeydullah'ın Irak'taki operasyonları sırasında Mervan öldü. Tahta geçen Abdülmelik, Ubeydullah'a mektup yazarak görevine devamını istedi. Ubeydullah önce Karkisiya'da Hz. Ali taraftarları ile karşılaştı ve onları kılıçtan geçirdi⁷⁶. Ubeydullah daha sonra kendisi gibi Sakîf'li olan Muhtar es-Sakafî'nin Mevalî'den, Hz. Ali taraftarlarından ve Emevî düş-

71. İbn Sa'd, V, 35-43; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 353-355; Zehebî, *Nübelâ*, III, 477; el-Makrizî, *en-Nizâ ve't-Tehâsüm fi Mâ Beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim*, 44-45 (thk. Hüseyin Munis, Kahire 1984); İ.A. Mervan b. el-Hakem mad. VII, 777.

72. el-Belâzurî, IV, 272-273; et-Taberî, II, 128.

73. Hüseyin Muhammed Süleyman, 162.

74. İbn Abdilhakem, 109.

75. et-Taberî, II, 579.

76. et-Taberî, II, 542-546, 554-566.

manı kimselerden teşkil edilmiş ordusuyla karşılaştı. Burada önemli bir noktaya işaret etmek gerekir ki o da Ubeydullah'ın kendisine yardımcı ve destek olacaklarını umduğu Kufe'li Sakîflilerin, aksine Muhtar'a destek olmalarıdır. Üstelik Muhtar'ın önemli komutanları Sakîf Kabîlesinden İshak b. Mes'ud es-Sakafî ve Zaide b. Kudame es-Sakafî gibi kimselerdi. Bunun sebebi Muhtar'ın Kufe'li Sakîflileri hoş tutması, onlarla iyi diyalog kurması ve durumlarını iyileştirmeye çalışmasıdır⁷⁷. Neticede Ubeydullah'ın ordusu Muhtar'ın ordusuna yenildi ve kendisi de bu savaşta öldü⁷⁸.

Sakîf kabîlesi bir bütün olarak Kufe, Taif ve Şam'da iktidarın paylaşımı konusunda İbn Zübeyr'in karşısında Abdülmelik'i tuttu⁷⁹. Özellikle Basra'daki Sakîflilerin Ümeyye oğullarına destek olmaları, İbn Zübeyr'in kardeşi olan vali Mus'ab'ı fena halde kızdırmış ve Sakîflilerin cezalandırılmasına ve Basra'daki evlerinin tahrib edilmesine sebep olmuştur⁸⁰. Mus'ab özellikle Basra'da Ubeydullah b. Ebî Bekr'e ve Osman b. Ebi'l-As'a iyi davranmamış bu da onların Abdülmelik'e yanaşmasına neden olmuştur. Bilhassa İbn Zübeyr'de Cuma günleri mescidde Sakîf için Semud'un artıkları diye karalamalarda bulunmuştur⁸¹.

Deyru'l-Cesâlik'te Abdülmelik b. Mervan ile Mus'ab b. Zübeyr'in karşılaştığı savaşta her iki orduda da Sakîfliler vardı. Meselâ Mus'ab'ın ordusunda Muhtar es-Sakafî'nin ordusundan geriye kalan kimselerden Zaide b. Kudame es-Sakafî ile Urve b. Muğire b. Şûbe ve yakınları vardı. Fakat Sakîf'lilerin bu savaşta Mus'ab'a yardımcı oldukları pek söylene-
mez, hatta Mus'ab'ı yeise düşürdüklerinden bahsedilir. İşte Mus'ab b. Zübeyr'in Emevî ordusundaki Sakîfliler veya askerler tarafından değil de bizatihi kendi ordusunda bulunan Sakîfli Zaide b. Kudame es-Sakafî tarafından öldürülmesi bu duruma en açık örnektir. Olayın perde arkasında ise Mus'ab tarafından öldürülen Muhtar es-Sakafî'nin intikamı yatmaktadır⁸².

Muhtar'ın eski taraftarları olan bu Sakîfliler, Abdülmelik'e yaptıkları iyilikler karşılığında Haccac'ın Irak valiliği zamanında ikram, imtiyaz ve görevlerle taltif edilmişlerdir⁸³.

Emevî devleti, inkıraza uğramaktan kurtulup toparlanmaya başladığı sırada, devleti bir kaç başlıktan kurtarıp, ülkenin her yanında Emevîler

77. et-Taberî, II, 635-636, 687-689, 723-724.

78. İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 379-381.

79. Hüseyin Muhammed Süleyman, 171.

80. et-Taberî, II, 799-804.

81. Hüseyin Muhammed Süleyman, 177-178.

82. et-Taberî, II, 804-810; İbn Düreyd, *el-İşîkâk*, 304 (Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Bağdat 1979); İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, IV, 12; Wellhausen, 92-93.

83. et-Taberî, II, 922-923, 925, 926, 960, 980, 1182, 1257.

adına otoriteyi sağlayacak çok büyük bir komutana sahip oldu. Ailesiyle birlikte baştan beri Emevîlerin yanında yer almışsa da Haccac b. Yusuf'un tam olarak keşfedilmesi, Revh b. Zinba'ın onu polis teşkilatında denemesinden ve Abdülmelik'e tavsiye etmesinden sonra olmuştur⁸⁴.

Mus'ab b. Zübeyr'in öldürülmesiyle⁸⁵ Kufe Abdülmelik'in eline geçti ve kardeşi Bişr b. Mervan'ı vali tayin etti⁸⁶. Abdülmelik Kufe'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra Haccac b. Yusuf'u Emevîlerin egemenliği dışında kalan ve iktidar için çekişen Abdullah b. Zübeyr ve egemenlik sahası Hicaz'ın zaptı için yola çıkardı. Aslında Haccac'ın İbn Zübeyr'le mücadeleye kendisinin talib olduğu da belirtilir⁸⁷. Haccac'ın Abdullah b. Zübeyr ile mücadeleye bu kadar istekli olmasının ve Abdülmelik'in onu görevlendirmesinin arkasında bir takım başka nedenler de vardı. Meselâ; Haccac'ın Sakîfli olması ve dolayısıyla siyaseten İbn Zübeyr'e biat eden Taif halkının yani kabiledaşlarının desteğini almada tereddüdü bulunmaması, bir de Haccac ve Babasının da bulunduğu Emevî ordusunun Rebeze'de İbn Zübeyr'in ordusuna çok kötü bir şekilde mağlup olması ve Haccac ile babasının canını zor kurtarmasının intikamını almaya çalışmasıdır. Çünkü Haccac'ın İbn Zübeyr ile mücadelesindeki icraatları bu görüşlere destek vermektedir. Meselâ; Haccac'ın Şamlılardan oluşan ve ikibin kişiden az olmayan⁸⁸ bir orduyla Taif'e⁸⁹ gelip yerleşmesi ve İbn Zübeyr'e biat etmiş Taiflilerden herhangi bir itirazın çıkmayışı burada önemli olan hususlardır.

Haccac'ın merkez üssü olarak Taif'i seçmesinin stratejik bakımdan birçok önemi de vardı. Özellikle Mekke'ye sığınmış durumda olan Abdullah b. Zübeyr'i taciz için buradan küçük askerî birlikler gönderiyordu⁹⁰. Ordusuna Sakîf ve Kaş Aylân kabîlelerinden kimseler de katılmışlardı. Taif'in seçilmesinin bir başka önemli nedeni de Mekkelilere ekonomik ambargo uygulamaktır. Bu ambargo uygulaması Mekkeliler üzerinde çok etkin olmuş, muhasaranın ve ambargonun 6.5 aydan⁹¹ fazla sürmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr'in askerleri üzerinde öldürücü bir darbe etkisi yapmıştır. Muhasara'nın uzamasıyla orduda açlık baş göstermiş, hatta bu yüzden atlar kesilerek yenilmiştir. Şehirde yiyecek maddelerinin fiyatları kat kat artmıştır. Açlığa karşı mukavemet gösteremeyeceklerini anlayan binlerce Abdullah b. Zübeyr taraftarı hatta onun oğullarından

84. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124.

85. et-Taberî, II, 813.

86. el-Belâzurî, *Ensâb*, IV, 348; et-Taberî, II, 816.

87. et-Taberî, II, 830.

88. Haccac'ın yanındaki kuvvetlerin sayısı rivayetlerde iki, üç, beş bin olarak geçer. el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 357; et-Taberî, II, 830.

89. İbn Sa'd, V, 228-229; el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 357-360; et-Taberî, II, 830-831.

90. et-Taberî, II, 830.

91. İbn Sa'd, V, 229; el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 368; et-Taberî, II, 844.

bazıları (Hamza ve Hubeyb) eman isteyerek hem Abdullah'ı hem de şehri terketmişlerdir⁹². Haccac'ın Abdullah b. Zübeyr'e de eman teklif ettiği ancak onun savaşmayı eman almaya tercih ettiği ve Kâbe'ye sığınmaya karar verdiği belirtilir⁹³.

Haccac, Emevî iktidarı için uzun süreli ve ciddi bir problem oluşturmuş İbn Zübeyr meselesini 73/692 yılı Cemaziye'l-Ülâ'sında bitirmiştir⁹⁴. Abdullah b. Zübeyr'i ve yanında kalarak savaşmayı tercih edenleri de Rebeze savaşının intikamına benzer bir icraatla kılıçtan geçirerek başlarını önce Medine'ye oradan da Şam'a göndermiştir⁹⁵. Haccac'ın İbn Zübeyr'i ortadan kaldırmasıyla Emevîler ya da Abdülmelik yeniden İslam coğrafyasının her tarafına hakim olmuş, Haccac ise diğer Sakîfliler gibi Emevî iktidarının devamı yolunda büyük başarı kazanmıştır. Haccac bu başarısı sebebiyle hemen taltif edilmiş Hicaz, Yemen ve Yemame'ye vali tayin edilmiştir⁹⁶.

Sakîf kabilesinden çıkan ve Emevî iktidarı adına önemli icraatlarda bulunan kimselerden biri de Yusuf b. Ömer'dir. Hişam b. Abdülmelik zamanında Irak valiliğinde bulunan Yusuf, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin'in Kufe'de ve çevre yerleşim bölgelerinde Hişam'a karşı organize ettiği bir isyanı ortaya çıkardı ve Zeyd'e karşı mücadele başlattı. Tutukladıkları kimseleri konuşurarak elde edilen bilgilerle teşekkül halindeki isyanı bastırdı ve Zeyd'in taraftarlarının çoğunluğu tutuklandı, kendisi ise öldürüldü. Böylece Sakîfli Yusuf b. Ömer'de Emevîleri büyük bir Şii isyanından kurtarmış oluyordu⁹⁷.

Sakîfliler doğuda Irak'a bağlı ya da Irak'tan müstakil olarak yönetilen bölgelerde uzun süre yöneticilik yapmışlardır. Özellikle Horasan bölgesinde Ziyad'ın oğulları, onlardan sonra da Haccac'ın Muhammed b. Kasım gibi yakınları idare etmişlerdir. Hatta doğudaki vilayetlerde Sakîflilerin yönetmedikleri merkez pek azdı denilebilir. Yemen vilayetinin idaresi de Emevî iktidarı boyunca -sadece Süleyman b. Abdülmelik (h. 96-99) dönemi hariç- çoğunlukla Sakîflilerce yönetilmiştir. Arap yarımadasının yani Mekke, Medine, Yemen, Yemame, Bahreyn gibi merkezlerin yönetiminin tek elde toplanması ve yönetilmesi sadece Sakîfli Haccac b. Yusuf tarafından gerçekleştirilmiştir⁹⁸.

Burada önemli bir hususu belirtmek gerekir. Özellikle hanedanlığın aileler arasında el değiştirmesi esnasında yaşanan kamplaşma, devletin geleceğini zora sokar nitelikte olmuştur.

92. el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 377; et-Taberî, II, 845.

93. el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 365, 366, 367.

94. İbn Sa'd, V, 229; et-Taberî, II, 844.

95. İbn Sa'd, V, 229; el-Belâzurî, *Ensâb*, V, 368, 373, 377; et-Taberî, II, 852.

96. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 397; İ.A., Haccac b. Yusuf mad, V, 18.

97. et-Taberî, II, 1668-1687; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IV, 240-43.

98. Hüseyin Muhammed Süleyman, 192-193.

Ülke genelinde insanlar kuzeyli Araplar -güneyli Araplar ya da Yemenîler-Mudarîler, Kaysîler- Kelbîler diye ikiye bölünmüşlerdi. Abdülmelik b. Mervan'ın kudreti sayesinde toplumdaki bu çatışma kendisini pek ortaya koyamamıştı. Ama o ve oğlu Velid'in ölümünden sonra gelen iktidar sahipleri kendilerini bu iki kesimden birinin desteğini almak zorunda hissetmişler ve münavebe ile bu iki kesim iktidarın avantajlarından ve dezavantajlarından müteessir olmuşlardır. Yaklaşık kırkbeş yıldır Emevî iktidarına hizmet eden Sakîfliler de artık kendilerini kuzeyli kabîlelere taraf bulmuşlar ve onların içinde yer almışlardır. Sakîflilerin Emevî iktidarı için önemi tamamen yok olmamasına rağmen kuzeyli kabîlelerin desteklediği ya da kuzeyli kabîlelere bel bağlayan Emevîlerin iktidara sahip oldukları zamanlarda önemleri ortaya çıkmış ve devlet idaresinde görev almışlardır.

Abdülmelik b. Mervan'dan sonra gelen Emevî devlet başkanlarından Yezid b. Abdülmelik ve Hişam b. Abdülmelik dönemlerinde de Sakîfli kimseler idare nezdinde kendilerine yer bulmuşlardır. Velid b. Yezid (125-126) döneminde ise Sakîfliler nüfuzlarının en üst düzeyine ulaşmışlardır. Çünkü Velid'in annesi Haccac'ın kardeşi Muhammed b. Yusuf'un kızıdır⁹⁹. Onun döneminde Irak, Yemen, Hicaz, Dımaşk ve Horasan bölgelerinin birçok merkezinde yöneticiler Sakîf kabilesindendi¹⁰⁰. Kaynaklarımız Emevî iktidarının 126 ve 132 yılları arasında Sakîfli yöneticilerden bahsetmezler, bu suskunluk muhtemelen Sakîflilerin -Emevî iktidarında olduğu gibi- nüfuz kaybına uğradıkları dönemdi¹⁰¹.

SONUÇ

Buraya kadar edindiğimiz bilgilerden Emevîlerin yaklaşık 90 yıllık iktidarları boyunca daha çok Sakîflilerin samimi destekleri sayesinde ayakta durabildiklerini anlamaktayız. Onların karşılıklı dayanışma içinde olmalarının temelleri daha Cahiliyye döneminde sağlam bir şekilde atılmıştır. Onlar Cahiliyye döneminde paylaştıkları birtakım değerleri ve çeşitli alanlarda geliştirdikleri ilişkilerini İslamî dönemde de yaşatmaya azamî derecede önem vermişlerdir. Raşid halifelerin ilkinden Hz. Ali döneminin sonlarına kadar onların ilişkileri alenî bir şekilde olmasa dahi yine de devam etmiştir. Ancak Emevîler dönemine girilmeye hazırlık aşamasında Sakîfliler müttefikleri Ümeyye oğulları adına açıkça faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Meselâ; Muğire b. Şûbe'nin aktif bir şekilde Hz. Hasan'ın Muaviye b. Ebî Süfyân lehine hilafetten çekilmesi için yapılan görüşmelere katılması bu hususa açık bir örnek teşkil eder.

99. et-Taberî, II, 1359; Ibn Hazm, 91; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IV, 268.

100. et-Taberî, II, 1741-1774; Ibn Hazm, 267.

101. Hüseyin Muhammed Süleyman, 194.

Muaviye b. Ebî Süfyân'ın iktidarı ele almasından sonra, yine Muğire b. Şûbe'nin Emevî iktidarının muhalefet kaynağı durumundaki Kufe'de Kabileler arasındaki çatışmaları yumuşatması, Yezid b. Muaviye'nin veliahd tayin edilmesi için Muaviye'ye teklifte bulunup, Irak'ta Kamuoyu oluşturması, Ziyad gibi muktedir bir Sakîfliyi Muaviye'ye kazandırması bir Sakîfli olarak onun Emevî iktidarı lehinde yapmış olduğu önemli icraatlarıdır.

Ziyad'ın Irak'ta zora başvurarak da olsa Emevîler adına otoriteyi sağlaması, oğlu Ubeydullah'ın ise Emevî iktidarının çökmek üzere olduğu, hatta Emevî ailesinin bile kendilerinden ümit kestikleri bir sırada devreye girerek sadece hanedanlıkta aile değişikliği ile Emevî iktidarını kurtarması, daha sonra da muhalif iktidar İbn Zübeyr'e, kardeşi Mus'ab'ın öldürülmesiyle büyük darbe vurması, Ziyad ve ailesinin Emevîler adına yaptıkları en büyük faaliyettir.

Ubeydullah b. Ziyad'ın öldürülmesinden sonra yine muktedir bir Sakîfli ortaya çıktı. Bu kimse Haccac b. Yusuf es-Sakafi idi ve o Abdülmelik b. Mervan döneminde Emevîlerin ülkenin her tarafında otoritesini pekiştirecek ortamı hazırladı. Yaklaşık dokuz yıl (H. 64-73) İslam coğrafyasının dörtte üçlük bir kesiminde hakimiyetini ilan edip hükümet eden Abdullah b. Zübeyr, H. 73 yılında Mekke'de Haccac tarafından öldürüldü ve Emevîlerin İslam coğrafyasının tamamında egemenliklerini sağladı. Burada bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür, ancak verilen misallerin meselenin izahı için kafi olduğu inancındayız.

O halde Sakîf kabîlesinin ve bu kabileden çıkan idarecilerin Emevî iktidarının yaklaşık 90 yıl sürmesinde çok büyük tesirleri olmuş, bu dönemde büyük sorumluluklar almışlardır. Emevîler de onların kendilerine bu hizmetleri karşılığında tabiri caizse sınırsız yetki ve büyük imkanlar bağışlamışlardır. Bu durumu Emevîler döneminde özellikle Irak bölgesinde Emevîlerden ziyade Sakîflilerin ön plana geçmeleri ve bu durumun uzun süre devam ederek Emevîlerin ikinci planda kalmalarından da anlamak mümkündür. Sonuç olarak Emevîler 41 yılından 132 yılına kadar sürdürebildikleri iktidalarını büyük ölçüde Sakîflilere borçludurlar. Bu görüşümüzü açık ve net olarak doğrulamak üzere aşağıdaki çizelgeyi veriyoruz.

**Emeviler Döneminde Çeşitli Yerleşim Merkezlerinde
İdari Görev Alan Sakıflıların Adları, Görev Yaptığı
Yerler ve Yılları Gösterir Liste^(*)**

ŞEHİR	SAKIFLI GÖREVLİ	GÖREV YAPTIĞI YILLAR (Hicri Olarak)
1- BASRA:	- Ziyad b. Ebîhi	45-54
	- Abdullah b. Ömer b. Gaylân (6 ay)	54-...
	- Ubeydullah b. Ziyad (Yardımcısı Osman b. Ziyad H. 60)	55-63
	- Haccac b. Yusuf	75-95
	Yardımcıları:	
	- Hakem b. Yakub	75-81
	- Hakem b. Yakub (İbnu'l-Eş'as ayaklanmasından sonra)	82-86
	- Eyüb b. Hakem b. Yakub	86-...
	- Kasım b. Muhammed b. Hakem (Haccac tayin etti)	...-...
- Yusuf b. Ömer	120-126	
2- BELKA:	- Muhammed b. Ömer es-Sakafî (Yusuf b. Ömer'in kardeşi)	...-...
3- DIMAŞK:	- Abdülmelik b. Muhammed b. el-Haccac b. Yusuf	125-126
4- ENDÜLÜS:	- Hurr b. Abdurrahman b. el-Hakem	98-100
5- EZDŞİRCERD:	- Abdullah b. Osman b. Ebi'l-As (Ziyad tayin etti)	...-...
6- HALEB:	- Muhamed b. Ubeydullah es-Sakafî	52-...
	- Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem	53-...

(*) Bu liste Zambauer'in "*Mucemu'l-Ensâb ve'l-Üserâtu'l-Hakime* (Kahire 1951)" adlı eserinden Hüseyin Muhammed Süleyman tarafından "*Ricalü'l-Idare fi'd-Devleti'l-İslamiyye el-Arabiyye*" adlı eserinde iktibas edilmiştir. Biz de sadece Emeviler dönemiyle ilgili kısmı bazı düzenlemelerle müellifin bu eserinden alıntı yaptık.

7- HORASAN:	- Ubeydullah b. Ziyad	54-56
	- Abdurrahman b. Ziyad (Ubeydullah tayin etti)	59-...
	- Selm b. Ziyad	59-64
	- Haccac b. Yusuf	78-95
	- Hakem b. es-Salt	123-126
8- ISBAHAN:	- Cübeyr b. Hayye b. Mes'ud (Ziyad tayin etti)	...-...
	- Berâ b. Kabîsa (Haccac tayin etti)	77-82
9- KUFE	- Muğire b. Şübe	41-50
	- Ziyad b. Ebihi	50-52
	- Ubeydullah b. Ziyad	60-62
	Yardımcıları:	
	- Abdurrahman b. Abdullah b. Osman	58-...
	- Ruvâd b. Ebî Bekre (Darü'r-Rızk)	...-...
	- Abdurrahman b. Ebî Bekre (Divanü'r-Resâil)	...-...
	- Haccac b. Yusuf	75-95
	Yardımcıları:	
	- Urve b. Muğire b. Şübe	75-77
	- Berâ b. Kabîsa	77-...
	- Muğire b. Abdullah b. Akil	78-84
	- Muğire b. Abdullah b. Akil (Sadece Namaz)	84-88
	- Urve b. Muğire b. Şübe	95-...
	- Yusuf b. Ömer	120-126
	Yardımcıları:	
	- Hakem b. Salt es-Sakafi	
	- Haccac b. Kasım b. Muhammed b. Hakem b. Ebî Akil	120-124
10- MEDAİN:	- Abdullah b. Ebi Usayfir	75-...
	- Mutarrif b. Muğire b. Şübe	75-77
11- MEDİNE:	- Haccac b. Yusuf	74-75
	- Yusuf b. Muhammed b. Yusuf	125-126

12- MEKKE:	- Haccac b. Yusuf	73-75
	- Yusuf b. Muhammed b. Yusuf	125-126
13- NISABUR:	- Ubeydullah b. Ziyad	53-56
	- Abdurrahman b. Ziyad	58-61
	- Selm b. Ziyad	61-64
	- Bukeyr b. Visac	71-72
14- REY:	- Davud b. Ebi Bekre (Ziyad tayin etti)	...-...
	- Ubeydullah b. Ebi Bekre (Ziyad tayin etti)	...-...
15- SİCİSTAN:	- Ubeydullah b. Ebi Bekre	50-53
	- Abbad b. Ziyad (Kardeşleri Yezid ve Ebû Ubeyde'î Kabul'e tayin etti)	54-61
	- Ubeydullah b. Ebi Bekre (Haccac tayin etti)	78-...
16- SİND VE HİND:	- Abdülmelik b. Esid b. Ahnes b. Serik (Abdülmelik zamanında Haccac tayin etti).	...-...
	- Kasım b. Muhammed b. Ebi Akıl	94-...
	- Muhammed b. Kasım b. Muhammed	95-96
	- Amr b. Muhammed b. Kasım (Yusuf b. Ömer tayin etti)	125-126
17- TAİF:	- Haccac b. Yusuf	73-75
	- Yusuf b. Ömer	125-126
18- TEBÂLE:	- Haccac b. Yusuf	...-...
19- UBULLE:	- Abdurrahman b. Ebi Bekre (Ziyad tayin etti)	...-...
20- UMMAN ve BAHREYN:	- Haccac b. Yusuf	73-95
	- Feyd b. Muhammed b. Kasım	125-126
	- Yezid b. Feyd	126-131

21- YEMEN:	- Haccac b. Yusuf (kardeşi Muhammedi tayin etti)	73-80
	- Muhammed b. Yusuf (Velid tayin etti)	80-91
	- Muhammed b. Yusuf'un oğlu	91-...
	- Yusuf b. Ömer	106-120
	- Salt b. Yusuf b. Ömer	120-125
	- Velid b. Muhammed b. Yusuf	125-...
	- Kasım b. Ömer b. Yusuf	128-131

İdare ettikleri merkezlerin isimleri belli olmayan Sakifliler;

- Ömer b. Abdülmelik b. Muhammed b. Haccac b. Yusuf	125-126
- Abdullah b. Muhammed b. Yusuf	125-126
- Abdullah b. Abdülmelik b. Haccac b. Yusuf	125-126
- Rebiâ b. Ümeyye b. Ebi's-Salt (Muaviye zamanı)	